

A SAJÓ-SZENTPÉTERIEKNEK 1403-IK ÉVI 'VÉGEZÉSE' NYELVÉSZETI TEKINTETBEN.

BEVEZETÉS.

Korunkban annyi a magyar nyelvész, hogy szerit számát sem tudjuk, alkalmasint a mennyi az író, sőt talán még több is. Ez magában véve nem volna nagy baj, hanem a baj abban fekszik, hogy nem mindnyájan iparkodunk ismerni nyelvünket vagy nem méltatjuk azt egész terjedelmében, s félszegüekké leszünk.

Van példánk elég.

Egyik nyelvész alapúl csak az élő népnyelvet veszi, még pedig egyedül azon népnyelvet választja s fogadja el irányadóul, melyet ő egyedül a maga körében észlel vala. Azonban fejtegetéseiből az tűnik ki, hogy még a hozzá legközelebb álló népnyelvet sem ismeri. Mire például más alkalommal szolgálok.

A másik meg keveset hajt az egész élő népnyelvre, hanem neki az a legtökéletesebb nyelv, mennél régibb emléekben találjuk azt. S egy némely már annyira megy, hogy nemcsak az irányban szereti utánozni a régiséget, kiről írta egyik elmés honfitársunk (mit csak emlékezetből írhatok ki) : „Megmagyaráztad imé a nyelvemlékeket, ámde Ten magyarázásid ki magyarázza nekünk“ ? hanem még a hangok kiejtésében is csak az emlékekben talált betűjegyeket követi, s az ily kiejtést tartja szépnek, tökéletesnek.

Megkísértem egyik koszorús költőnk néhány sorát szerintök ily szép s erőteljes (?) kiejtésben adni elé :

Feketu zumuv zip chulgecke ;
Rupulhetnik heon ment a fecke,
Meg ez nopun zallnik zumud lattara,
Oblokud rostirozatvara.

azaz :

Fekete szemű szép hölgyecske stb. (‘Fekete’ némely régi nyelvemlékben : *feketül* és *fekető*).

Nem merném állítani hogy ama régi ejtés által (régiesen : miá) megbájoznak nyelvünkkel a világot.

Ne higgye azonban senki, hogy én a régi nyelvemlékeket buvárkodás tekintetében megbecsülhetetlen kincsnek nem tartanám.

A ki talán szótárunkat forgatja, elég bizonyosságaira talál azon nézetünknek.

Különösen sokat tartok pedig a régi nyelvemlékekben az eredetiekre, mert a fordítások nemcsak hogy többé kevesebbé hívek akarának lenni saját eredijöklöz, hanem főképen, mert a fordítók már más nyelvben, illetőleg a latinban is jártasak levén, ezt annyira mennyire csak nyelvtan után sajátíthatták vala el, így magyar nyelvről is, hacsak gondolatban is, nyelvtant kellett alkotniok, különben nem tudhaták, mi minék és miért felel meg a magyarban. Ellenben az eredeti magyar iratokban, habár szerzőik egyike vagy másika értett is valamely más idegen nyelvet, mint Eszterházy Miklós nádor, Pázmán, stb. nem vala szükség fogalmazását más nyelvhez szabnia, hanem úgy teheté s tevé papirra gondolatait teljesen, a mint beszélni szokott. De mind e mellett véghetetlen becsüeknek tartom a régi fordításokat is, csak tudjuk jól megkülönböztetni az idegen nyelv utánzásait az ősz magyar kifejezésektől.

S minden nyelvésznek mily roppant kincs, a mit már eddig is mind az Akadémia mind egyesek buzgalmából birunk, legyen szabad egyikét példát is felhoznom.

‘Egyetlen’ szavunkban mindnyájan éreztük és érezzük hogy az ‘etlen’ képző nem a tagadó ‘atlan’, ‘etlen’ — noha létezik ily nézet is — hanem valamely más képző lappang abban. De kérdés : micsoda más képző ? Mi a szótárban azt irtuk, hogy ‘egyetlen’ anynyi mint : egyiglen, régiesen : egyéglen, s a *g t*-vé változván (mint ‘esmeg’ = ‘ismét’ szóban is), lön szintén az *é*-nek is rövidültével : *egyetlen* stb. Ámde épen magára ezen szóra régi példánk nem vala. Azonban csak nem régiben egy igen kitűnő nyelvemlékünkben találom meg. T. i. az a rosz szokásom van, hogy az előszókat nem olvasom, hanem olvasni valómnak mindjárt tartalmát akarom tudni. S így történt, hogy noha Katalin verses legendáját már többször átforgattam volt, de Toldy társunk előszaván csak e napokban futék végig:

S mit találok ott? Egy jegyzetet, melyben az áll, hogy „ő az ,egyetlen‘ szót, mely értelmére nézve kétségtelenül az ,egyiglen‘ helyett áll, kiigazította a 2849-ik versben“ :

„Igen nagy tüzet tegyetek,
 És őket mind elvigyétek,
 És mind *egyetlen* belevessétek,
 És nagy szörnyen égessétek.“

Világos. És Toldy társunknak minden bizonynyal helyes oka vala a kiigazításra s általában az írásmódnak a mai kiejtéshez illesztésére annyival inkább, mert ő e szép nyelvkincset a nagy közönségnek is élvezhetővé akarta tenni.

Azonban a nyelvész minden betűt, minden vonást fürkészní szeret, s ha kivált azt találja, hogy valamely meglepő jelenségben az írásmód is következetes, azt kézzel lábbal megragadja. E tekintetben igen nagy szolgálatot tön nekünk Szalay Ágoston társunk, midőn a XVI. század első feléből 400 levelet, mint eredetiekben szintén igen régi nyelvelmékeket egészen akkori írásmóddal adott ki. Szintén ily érdemet szerze nyelvészetünkben Kriza János is, midőn a székely nép nyelvének, sőt az egyes szók, még betűk kiejtésének legkisebb árnyéklatait is lehető hűséggel igyekezett jelölni gyűjteményében. Mindkét nyelvkincs — amaz a régi, emez a mai tájnyelvre nézve — különös értekezéseim tárgya fog lenni.

Az említett ,egyetlen‘ szó vezet reá, hogy ha kitérésem miatt a tisztelt osztály terhére nem leszek, a magyar nyelv birodalmán belül a ,*talán*‘ ,*telen*‘ képzőről is szóljak valamit.

Barátink, kik azon irigylendő helyzetben vannak, hogy többféle nyelvekkel összehasonlításokra s idegen nyelvek tanulmányozására több időt fordíthatnak, kétségkívül igen alaposan állították egybe a magyar ,*talán*‘ ,*telen*‘ képzőt a hangokban csaknem azonos finn ,*ton*‘ ,*tön*‘ képzőkkel. Csakhogy, mint ennek elemzéséből tanuljuk, a finn egyszerű *tta*, *ttü* már magában is névrág s annyi mint a magyar ,*nélkül*‘, tehát hiányt jelent, melyhez az *n*, az én csekély tudomásom szerint, mint melléknév képző járulván, újabb jelentése melléknévileg: nélküli, pl. *raha* (pénz), *rahata* (pénz nélkül), *rahaton* (pénz nélküli vagy pénzetlen). Ellenben minden magyar ember érzi, hogy a *talán*, *telen* képzőnél nem a *ta*, *te* előrészben, hanem a *lan*-, *len*-ben fekszik a ,*nélküli*‘ jelentőség sulya, annyira hogy classicus íróink mindenike szélrtiben használja a főntebbi képzőket *ta*, *te* nél-

kül is eléjön, pl. *rendíthetlen* (Kazinczynál), *lehetlen* (Kisfaludy S-nál), *halhatlan* (Kis J-nál), *láthatlan* (Tompánál), *búsítlan* (Kisfaludy K-nál) stb. Ennek is megfejtésére maga a magyar és némileg a régi nyelv adja a kulcsot. „Nélkül’ értelemre nézve tökéletesen egyezik a ,talan’ képzővel, mely, mint tudjuk, határozóképp is használtatik, pl. *nyomtalan* és *nyomnélkül eltűnt*. Jelenleg csak azt kívánom igazolni, hogy az egyes részek jelentéseiben is a két beszédrész teljesen összeűt.

„Nélkül’ névutó már önmagában is könnyen elemezhető, még könnyebbé teszik az elemzést a régi nyelvmelékek. A Bécsi vagy Révay-codexben olvassuk: „És valahová bementenek, tijnél- és nyilnálkül és vértnél- és törnélkül viott ő istenek ő érték és győzött.“ Íme csak az utóbbi ,nél’- ,nál’-hoz tétetik a ,kül’, más részről egyik mély szóban a *nál* eredeti alakjában is megvan, mely sok más nyelvmemlékben nem is változik át ,nél’-lé, például egy 1512-diki levélben (Nyelvmelékek II. kötete 42. l.): ne hagyj nála nákilen (= nála nákil v. nélkül). Néha pedig el is válik a két rész egymástól pl. a Passióban: ,tassolynál kil’ (ma : tarsoly nélkül). Ezekben tehát világosan a ,kül’, ,kil’ tagban fekszik a tagadás, a ,nál’ pedig, mint tudjuk, általában valaminek hollétét, különösen közelében vagyis mellette, birtokában, mint tulajdona, tulajdonsága létét jelenti, ,nálkül’ tehát, vagy később a hangrendszerhez még pedig az utóbbihoz mint jelen értelméhez képest nyomatossabbhoz alkalmazkodva: ,nélkül’ annyi mint: birtokon kívül, azaz nem létezőleg.

Ha már most ezt az értelemben teljesen összeűtő ,talan’ képzővel egybevetjük: ebben a *ta* = *ott*, tehát szintén annyi mint *hollét*, azaz *nál*, és *len* = *nem* (mint a régi *nám* ma : *lám*); *len’* tehát megfelel *kül*, *kivül* szónak s az egész együtt épen az a mi *nál-kül*.

És minthogy neveknél az *s* (os, ős, es, és) melléknévképző, igéknél pedig a *t* (at, et) képző jelenti az ott lételt, illetőleg neveknél tulajdonságot, igéknél tevést, tevőlegességet, szótárunkban hosszabb fejtegetés nélkül, minthogy különben is az egész elég hosszúra terjed, e két képzőből alakítottunk irtuk az *atlan*, másképp: ,*talan’* képzőt is. Végül pedig minthogy kivált igéknél a *t* vagyis *ít*, s *hat* képzőkben már különben is megvan a tevés, (illetőleg tehetés) szónak mind értelme mind gyökeleme t. i. a *te* pl. *bús-ít-lan*, *mez-ít-len*, *hal-hat-lan*, *le-het-len*, igeneveknél is mint: *é-t-len*, *i-t-lan* (régiesen), *té-t-len*; valamint némely melléknéveknél is pl. *alkalmat-os*, *alkalmat-lan*, *kellemet-es*, *kellemet-len*, *szorgalmat-os* *szorgalmat-lan*, *figyelmet-es*, *figyelmet-len*, az ilyenekben az *at-lan*, *et-len* előrészei

már el is maradhatnak, sőt többet mondok, ez utóbbiakban a ,talan' egészben használatának legmakacsabb védőjénél sem találjuk: al kalmat-atlan, figyelmet-etlen; pedig ,alkalmat-os' figyelmet-es' szókban az *at*, *et* tagok távrolról sem jelentenek tagadást és ,alkalmas', ,figyelmes' szók, mint tudjuk, csak újabb időben kaptak lábra.

A szójárások is igen sok esetben érdekes felvilágosítást nyújtanak a nyelvbuvárnak, pl. Czuczor társunk szerint Mátyus földén így mondják az ökörnek, midőn járomba fogják: *ker ho mellé* (azaz kerülj ho mellé), itt tehát *ho* világosan jármot vagy igát fejez ki (perzsa nyelven: *ju* vagy *jugh*) s a mondat azt teszi: kerülj iga mellé (mi a Tisza mellett csak ,kör be' azaz kerülj be). Mily könnyű most innen kimagyarázni a *hód* vagy *hold* szót, mely régenten ekealyjának is mondatott, mint a *ho* szótól eredőt, épen a szerént, miként a latinban *jugerum* ,jugum'-tól s ez *jungo*, szanszkritul: *juds* stb. igétől származik, a német *Joch* pedig mind igát mind hold földet jelent; s mily könnyű innen a *hódít*, *hódul* szóknak is megfejtése t. i. igaz vagyis iga alá hajt és iga alá hajol.

Más részről a régi nyelvemlékek némi homályosságára sokszor az élő nyelv vagy élő tájnyelv vet világot. Egy történetkét, bár magam személyét illeti, kénytelen vagyok itt elmondani, mert főntebbi állításomat igazolja. Jászay Pál régi iskolai barátomat is Bécsben laktomban 1835-ben meglátogatván, többek közt a Tatrosi codexből kivont jegyzeteit s munkálatait mutogatá, megemlítvén egy-szersmind, hogy e codexben használt harmadik e iránt Gévayval együtt eligazodni nem tudnak. A mint egy-két szót megpillantottam, azonnal észrehevém a zárté-t, mely e codexben rendesen pusztán, minden jelezés nélkül van írva, s felvilágosítám barátomat egy két szóval, annak tökéletes szabályszerűségéről, a ma élő nyelvben is, mit világot látott értekezésében használt is. Mit dicsekedés nélkül elmondhatok, mert azon elvet már egy évvel előbb megjelent munkámban, „A magyar nyelv metaphysicájá“-ban érintettem. A Müncheneri és Bécsi codexekben igen gyakran találjuk ez alakokat: „lelék Dánielt *imádkozotta* és *onszolotta* ő istenét (*invenerunt Danielem orantem et obsecrantem Deum suum*). S értjük ugyan, hisz latinul is ott áll mellette, mit akar kifejezni, de nyelvérzékünk nem ismeré. S íme a szé-kely tájszólásban Kriza J. szerint: ,álmottam, álmottad, álmotta' állapotjegyzők is és azt jelentik: álmomban, álmodban, álmában; példát is idéz: „Még csak álmottam láttam ilyen dolgot, ő is csak ál-

motta láthatott. Tehát „lelék Dánielt imádkozta“ szépen megfelel e ma is divatos kifejezésnek: lelék Dánielt imádkoztában v. imádkozva.

Így találjuk e kölcsönös felvilágosításokat más nyelvekben is. Tudjuk, a török (t. i. nyugoti török) többese mind neveknél mind igéknél általában *lar*, *ler* rag által képeztetik. Mindig feltűnő és csekély tudományom után más nyelvekben példátlan vala előttem ezen látszólag összetett elemekből álló rag, melyben két mássalhangzó: *l* és *r* szerepel, míg nem az eredetibb vagyis tisztább tatár nyelvet tanulmányozván, itt találok, hogy a 3-ik személyi névmás: *o* vagy *u* és végül *l*-lel: *ol* vagy *ul* is (= *ö*) s ennek többese az éjszaki tatároknál, különösen Aderbidsánoknál *ular*, Kazáni és Orenburgi vidéken: *alar* (Kasem-Bég szerint), sőt a csagataj (keleti-tatár) nyelvben is (Berezin szerint *ular* vagy *olar* (= *ök*) azaz az egyes számban levő *ol* vagy *ul* töszóhoz csak *ar* többes képző járul; s ezen többes is a törökben (mind Meninszkinél mind Pfizmayernél) állandóan: *onlar*, noha a töszó itt is *o* vagy *ol*. Nem tudom, mások mit vélnek, de engem ezen tanulmány tökéletesen megnyugtatott és felvilágosított. (Repiczky pályaértekezésében is ilyformát olvastam, mely hogy nyomtatásban meg nem jelent, most is mindig sajnálom). A török többes t. i. a mondottak szerint annyi mint *ök*, vagy *azok* még pedig mind igéknél: *idi-ler* = volt-ak, mely a magyarban is annyi mint *volt-ök*, mind nevekben: *kalpaglar* = kalpag-azok v. *ök*. S a tiszta képző ezek szerint csak *ar*, *er*, melyre nézve a ki tudja, hogy a török-tatár nyelvekben az *r* igen könnyen változik *z*-vé, láthatja, mily közel jár ez az árja nyelvekbeli *sz* többes képzőhöz, sőt az altaji nyelvekbeli *t*-hez s magyar *k*-hoz is.

A sajátító rag is a törökben rendszeren: *uñ*, *üñ*, *iñ* (orrbetű), a tatárban pedig általában *ning*, mely a magyar *nek*-kel, de az elemzéssel is sokkal tökéletesebben megegyezik (mint máskor fejtegettem). Továbbá a tulajdonító is a törökben rendszeren csak *a*, *e*, a tatárban pedig *ka*, *ke* vagy *ga*, *ge* megint közelebb jár a magyarhoz, de a nyugoti török, mely különösen kedveli a lány kiejtést, a *k* vagy *g* mássalhangzót ismét elvesztette.

Mindezen példák rövid veleje, hogy nyelvészkedésünkben régi és jelen nyelvünket s jelenben különösen a tájnyelveket (sőt régi nyelvemlékeink is csak tájnyelvek, úgyhogy például Erdősy, ki már nyelvtant is írt, csak saját és ott még ma is divatozó tájnyelvét illeszté vala nyelvtanába), továbbá a többé vagy kevésbé ro-

kon nyelveket mind egyaránt kell lehetőleg tanulmányoznunk, mint ezt már többször elmondám; úgy hogy bizvást állíthatjuk, a ki ez igazságot legalább elvben el nem ösmeri, — mert hiszen mindent nem tudhatunk, de az elv elfogadásával legalább egyikünk a másikat támogatja, — annak valóban kár az időt nyelvészkedésre pazarolnia, főleg ha azt is meggondoljuk, hogy, mint tudjuk, vannak hazánkban, egyébiránt jeles fők, kik derűre borúra gyártják a szabályokat még a saját körükben divatozó nyelvszokás ellenére is, vagy kik szemőket hunyják be az egész régiségre (pedig ajkuk mindig ezt pengeti), csak hogy megkedvelt eszméiket érvényesítsék. Miről talán szintén más alkalommal.

Részemről föltett czélom a régi emlékekben és jelen tájnyelvekben tett némely buvárlataimat a tisztelt osztálynak és közönségnek egyszer másszor bemutatni.

Jelenlegi értekezésem *közelebbi tárgya* egyik legrégebb eredeti (nem fordított) és világi (nem egyházi) életből fenmaradt nyelvemlék, s épen mint eredeti és világi, sokkal közelebb állt a nép nyelvéhez, mint az egyházi, mely többnyire fordítás, melynek irányán mindig némi mesterkélés és erőtetés látszik; sőt amaz tisztán maga a népnyelv, mert írójának nem kellett idegen nyelvhez alkalmazkodnia; mely körülményeket vajha soha se tévesztenének szem elől azok, kik régi nyelvemlékekben buvárkodnak.

A tárgyúl vett nyelvemlékkel még más érdek is van egybekötve.

Ki nem óhajtaná ismerni a dicső Hunyadiak, azaz a Hunyadi-kor eredeti nyelvét

Nyelvemlékünk ugyan 1403-ban kelt s a Hunyadiak fénykora tulajdonképen e század közepe felé kezdődik, de képzelhető-e, hogy az egyikét évtizeddel elébb kelt s emlékekben fentartott népnyelvtől, — mely általán Adelung tanúsítása szerint is, még későbbi korban sem szokott, midőn már nyomtatás, iskolák virágzásban valának, változni, — a Hunyadiak nyelve, melylyel annyi győzelemre vezették vitéz seregeiket s melyen különösen Mátyás a nép közt firogtában beszélt, különböző volt volna?

Minden régi nyelvemléknél első tudnivaló:

A betűk olvasása a mennyiben azok értéke a maitól némileg különbözik.

a mind rövid, mind hosszú hangot jelöl pl. *varosnak* = városnak.

e = e, é, é : *vegezeseket* = végezéseket, *téb* = téb (több).

i = i, **j** : *penig, mind, itt, közinkben*; *Saió* = Sajó, *akariuk*.

ij = i, í, j : *senkő, kyt, mő, kőáruland, hőtő*; és *hőre, bőró, alá-
zítani* = hire, bíró, alázítani; (ezen vidéken jelenben is leg-
alább fiatalkoromban soha sem hallottam rövid i-t hosszú í
helyett); *lejjend* (= lejend), *majd*.

j = i : *valakj* (= valaki) *vidékj, tartozjk*.

o = o, ó : *bort*; *valo* (= való).

ö = ö, ő : *közepeth* (= közepett); *teremtő* (= teremtő).

u = u, ú, v : *találhattiuk* (= találhatjuk), *akariuk, arulhassa* (=
árulhassa); *boszonkoduan* (boszonkodván).

v = u, ú : *vtan* (= után); *vgymond*.

w = u, ü, ő, v : *ajánliwk* (ajánljuk), *eletunk* (= életünk); *lewe-
lönket*; *w pincéjében* (= ő pincéjében; eléjön : önnön, tiszta
ö-kkel), *nélkwl* (= nélkül).

c = cz : *pincejében* (= pincéjében), van cz-vel is : *iczéjét*.

cx = cs : *czak* (= csak), *czelekeszik* (l. **c**).

g = g, gy : *vegezes*; *eg* (= egy, van két gg-vel is : *égg*).

g = gy : *hoj, avagj*.

gi = egieb (= egyéb).

l = ly : *mel* (= mely egy l-lel; eléjön két lly-lyel is).

l = ly : *mel'vel* (= melyvel, melylyel).

li = ly, lly : *illien, ollian*.

ni = ny : *niereseg* (= nyereség).

ti = ty : *akarattia* (= akarattya, a kiejtés szerint; mai helyesírás-
sal : akaratja), *igy : vágattiuk, emésztettiuk*.

Ezekén kívül alig van eltérés a mai írásmódtól vagy kiejtés-
től, úgy hogy a nem gyakorlott szem is folyvást olvashatja.

Ragok és képzők.

a, ja, bora, maradéka; napja, akaratja.

an bátran.

and, end, adand, lejend.

ánt, gyalánt.

at, et l. *tárgyseti*, és *míveltető* ragok.

b, feljeb, job, töb (*téb*, mind egy *b*-vel).

beli, tanácsbeli.

ban, ben, ba, be helyett is : bátran bevesse pincéjében.

ból, ből, városból, borából, vakmerőségből (nincs : *bul*).

e, je szüksége, féle; ideje, itczéje; érette.

ejt hiúejt (hiúit azaz hiánosít, üresít, ürít), a legtöbb esetben a mai

ít, L. **Szótár**.

ek l. *többsesi ragok*.

end, lejend.

enként, fejenként.

ént, szerént.

es, engedelmes.

hat, het, vehet.

hassa, hesse, (a *t* hasonúl mint ma is), árulhassa, vehesse.

hoz, házához.

i, emlékezeti, (= emlékezete), vidéki; lakosi (többses); kezdi (igérag).

ig korig, napig, sokáig.

ik-es ragozás : történnék.

ít l. **ejt**.

jövö újabb ragozása : hozandana.

ja, je, tudja, meg nem állja; (neveknél lásd : **e**).

juk, jük, valljuk, ontatjuk, emésztetjük.

ként l. **enként**.

míveltető ragok : **at, et**, vágat(juk) ontat(juk) emésztet(jük).

n földén, idején; későn.

nak, nek sajátító, többnyire kiírva (alább bővebben).

nak, nek városnak (adni), mindennek (szabad).

nál, nél, közép fok mellett (négy pénznél feljebb).

ni, ani határtalan mód ragjai, személyrag nélkül : *árúlni* (nem árulnia).

na, ne hozandana, vetne.

on, ön falukon, földön.

ő, előttö.

onk, önk, de **unk, ünk** is, várasonk, határunk, akaratumk, vágatumk, levelönk, jelentönk, közülönk (mind tisztán *o*, *u* s *ö*-vel kiírva).

ra, re italtra, emlékezetre.

rül, rul falurul (tisztán *u*-val írva), szekerrül (szekerrwl, mely lehet ,szekérről' is).

részesülői ragok : **t, tt, ett, ott**, árúlt, eskütt, termett, mondott, mondatott (az megmondatot borokot).

s, erős.

ság, ség birság, engedelmesség, erősség.

tárgyeseti ragok : **t, th, at, et, eth, ot**, bort, fenekéth, borát, végezéseket, akaratunkat, engedelmességünket, biránkot, borokot.

ú, arányu (olyan arányú).

ült, mindenütt.

val vel, borval, melyvel, büntetésvel; de hasonúlva is : birsággal, garással, bizonynyal.

Az egész szóragozás és szóképzés módja annyira összeüt a maival, hogy a folyvásti olvasásban alig veszünk észre valamely feltűnöt.

Szótár vagyis minden egyes szó betűrendben.

Több mint ötödfélszáz éves nyelvemlékünk a legtisztább magyarságú vidékről, melyből, mint föntebb érintém, a Hunyadiak nyelvére is következtetést vonhatunk, megérdemli, hogy belőle valamennyi szót kiírjuk.

I. Egyszerű szók.

a, á.

ad, adjuk emlékezetre.

ajánl, engedelmességünket ajánljuk.

akar, ezt is akarjuk.

akarat, egyaránt való akaratból.

5. *akkor*,

alá, büntetés alá vetessék.

alatt

alázít, megalázítani.

áll, ez szerzéseket meg nem állja.

10. *által*

általag, általaggal

ár, árúju, e helyett : áru, olyan árújú (értékű).

arány, olyan arányut

aránt, egy aránt való

15. *árúl*, kiárúl.

avagy, avagy rendeléseket

az (névmutató)

azért

azon (= ugyanazon), azonfélével.

b.

20. *bátran*

be (összetételekben, lásd alább).

becsület, az árát igaz becsü-

- let (= becsü szerént) meg-
értvén.
- ben(n)*, itt *ben*
beszéd, bosszúbeszéd
25. *bíró*, az főbírónak
bírság, hogy ha ez bírság mi-
att.
- bizonynyal* } és ez dolog bi-
bizonyít } zonynyal reá bizo-
nyíttathatik.
- bor*, idegen földön termett a-
vagy vidéki bort.
30. *bosszú*, bosszúbeszédvel.
bosszonkodik, bosszonkod-
ván.
- bővség*, bornak bővségejért.
büntetés, ilyen büntetés alatt.
- cs.**
- csak*
35. *cselekszik*
- d.**
- Deák* (a főbíró neve: Gergely
Deák, litteratus?)
dolog
- e, é.**
- ebéd*, ebédkorig.
egész, egész város akaratjá-
ból.
40. *egy v. eggy*
egyéb
el
elé, hogy elé vesse
élet
45. *ellen*, ez mi végezésünknek
ellene.
előtt
ember, tanácsbeli embert

- emészt*, és az bort a földvel
megemésztetjük.
- emlékezet*, ez mi végezésünk-
nek emlékezetire
50. *engedelmesség*
épülés, az egyháznak épüle-
sére.
- erőseit*, megerőseítvén
erősség, erősségére
ért meg értvén.
55. *és v. es* (elējön egyszer *is* he-
lyett: ezt es).
esik, az megmondott kárban
(= kárba) esik.
eskütt, esküttek és minden ta-
nácsok.
- estve* estvéig kimenjen vele.
esztendő, és esztendőnek előtő.
60. *ez*,

f.

- falu*, faluról falura
fej, mind fejenként
féle
felett, az büntetés felett annyi
mint: a büntetésen felül.
65. *feljebb*, de feljebb ne kezd-
hesse.
felül, az felül megmondott bir-
sággal terheltessék.
fenék, az fenekét kivágtatjuk
fizet, fizessen
fogy, ha el nem fogyand.
70. *fordulás*, esztendőnek fordú-
lásának előtő.
fő, főbíró
föld, idegen földön termett a-
vagy vidéki bort

g. gy.

- garas
gyalánt (= gyanánt)
75. Gergely (Keresztnév)
gira

h.

- ha, ha pedig különben cselekszik.
hanem
harmad, harmad napig.
80. három, három girát, három garassal
hat, het árúlhasson, vihessen.
hat, hat pénzvel
határ, az mi határunkban
ház, háza szükségére.
85. haza, regvel jö haza,
hír, híre nélkül.
hit (= eskü), annak az embernek hiti szerént megértvén,
hiúejt v. hívejt am. hiánosít, üresít
hogy, hogy ha pedig történék.
90. hol, valahol
hord, tétova hord,
hoz, be ne hozhasson
hozzá (nem : hozjá)

i.

- idegen, idegen ember avagy vidéki
95. idő
igaz
illet, bosszúbeszédvel illetend

illik, tizedre vagy kilenczedszöre illenek (azt illetné)

- illyen
100. is
isten
ital, magának tartsa italtra.
itcze
itt v. itth.

j.

105. jelent, az kit majd megjelen-tönk.
jó, jobb
jö, ha pedig regvel jö haza
jut, késön jut (= jön) az ő házához.

k.

- kár, az megmondott kárban
110. kazdag kazdagoknak.
kedves
kegyes, kegyes teremtő isten
kell, három girát kelljen az bírónak adni.
képen, vakmerőképen
115. kereskedés, kereskedésnek okájért.
késön, késön jut
kezd, kikezdhesse
ki (névmás), kit az ő pinczéjében vetne.
ki (igekötő, soha sem : kive v. küve).
120. kicsén (= kicsin)
kilenczed
kilenczedlés
kis, (v. kús, ,küssebbséges szóban)

- kivülötte*, az kiárult bornak
kivélette.
125. *kor*, ebédkorig
korcsma.
közepett, város közepett
közinkbe, be ne hozhasson
mi közinkbe.
közönséges, az mi közönsé-
ges akaratomkat.
130. *község*, község közül valót.
közül, senki mi közülünk.
különben
küssebséges, küssebséges
avagy bosszúbeszédvel.

l.

- lakos*, lakosi Sajó-Szent-Pé-
ternek.
135. *látogat*, melyvel minket meg-
látogatott.
leszen, *téb* (= több) bora
nem leend.
levél

m.

- maga*, magának tartsa.
majd
140. *maradék*, efféle bornak ma-
radékát.
más, más nap az városból
kimenvén.
meg (igekötő, soha sem :
mege)
megy
mely és *melly*, mely napig,
melly nap beteljesedvén,
145. *mer* („vakmerő” összetett szó-
ban)

- mi* (névmás), senki mi kö-
zülünk.
miatt (nem : *miá*)
miért, miért hogy (= mint-
hogy)
mind (sohasem : *mend*) mind
fejenként
150. *mind* — *mind*, mind kazda-
goknak és mind szegé-
nyeknek.
minden
mindeniütt
mink(et),
mint
155. *mivel* (nem : *miel*) avagy ha
ezt nem miveli.
möld (= mód), az mi éle-
tüinknek job mólgyáért,
mond, az megmondott bün-
tetés, az megmondott
borok
mostani

n, ny.

- nagy*
160. *nap*
ne
négy
nem
név
165. *nyereség*, nyereségre.

o, ő, ö.

- ok*, kereskedésnek okájért.
ont (= ont) az fenekét ki-
vágatván az földre ontat-
juk.
ő, *ö* pinczejében.
önnön, *önnön* pinczejében.

p.

170. *pecsét*, nagy pecsétünkvel
pecsétés, pecsétés itczével.
penig (állandóan)
pénz
Péter („Sajó-Szent-Péter“ ösz-
 szetételben).
175. *pincze*
piat
polgár (nem : pologár)

r.

- rak*, } reáarakhatják
redá, }
180. *regvel*
rendel
rendelés ilyen rendeléseket
 szerzettünk

s, sz.

- Sajó* (összetételben, külön-
 ben folyó neve)
se
185. *sem*, *sem* penig itt ne árul-
 hasson.
sem — *sem*, *sem* tized- *sem*
 kilenczedbort.
senki.
ser
190. *soká*
somogyi, *somogyi* borok.
szabad
szaporít (nem : *szaporejít*)
szegény
195. *szekér*
szent
szeremi, *szeremi* borok.
szerént, választása szerént.

szerez, ilyen végezéseket a-
 vagy rendeléseket szerzet-
 tünk.

200. *szükség*, háza szükségére.

t.

- tanács* (személy és dolog)
 minden tanácsok; elvége-
 zett tanácsból
tanácsbeli, tanácsbeli embert.
talál (nem : *tanál*)
tart magának tartsa.
205. *tartozik*, mind az várasnak
 adni tartozik.
tehát (nem : *tahát*)
tele
teljesedik, beteljesedvén.
terem
210. *teremtő* (nem : *teremté*).
terhel, terheltezzék.
teszen
tétova, *tétova* hord.
tisztel, valakit vele *tisztel*-
 vén.
215. *tized*
tizedlés
több, (írva *teb*, azaz *téb*)
tölt
történik, történnék
220. *tud*, *tudja*

u, ú.

úgy
ugyan
után

v.

225. *vág*, kivágatjuk
vagy

<p>vagy — vagy, vagy tizedre vagy kilenczedre vak, 'vakmerő' összetett szó- ban. választás, az város válas- tása szerint. vall, valljuk és bizonyítjuk. 230. való, egyaránt való, község közzül való. váras és város, városrul vá- rosra.</p>	<p>végez végezés, mely végezésekre vele 235. veszen vet, kit az ő pinczejében vetne vidéki avagy vidéki bort. von kivonatjuk 28. zsellér</p>
---	---

II. Összetett szók.

Az összetett szók csekély kivétellel még mind külön iratvák, érdekesség tekintetéből én is úgy irtam le azokat, mint az emlékből találám vala.

<p>amminemű (azért méltók ammint } figyelemre, hogy noha a többi összetett szók külön állanak, és az, az', mint névmutató is külön és tel- jesen van kiírva, a főntebbi szókat összeírva és a z-t ha- sonúlva találjuk, bizonyosá- gul hogy a nyelvemlék író- ja sem vette névmutatónak. És minő nagy lármát ütött egynémely ezen írásmód miatt. 240. avagy (mint, amminemű', ösz- szeírva). az az az után be hoz (nem : bel hoz) be teljeseedik 245. be vet, bevesse pinczejében. bosszú beszéd</p>	<p>ebéd korig efféle, efféle bort egy aránt, egyaránt való el- végezett tanácsból. 250. egyéb féle el ad elé vet (nem : elővet) el fogy. el végezett. 255. engedelemnélkül, (összeírva, mert nél mint névrag a szó- hoz tartozik) fő bíró hírenélkül (vesd össze : en- gedelemnélkül) hozzá ad hozzá teszen 260. ki ad ki árúl, efféle bort valaki kiáruland. ki kezd, kikezdhesse</p>
--	--

- kilenczed bor*
ki megy, kimenvén eladja.
 265. *kis asszony, kis asszony nap-
 jáig.*
*ki vág, és az fenekét kivá-
 gatván.*
*ki von, mindjárást kivonat-
 juk.*
meg alázt, mi sem akarjuk
megaláztatni
meg bont
 270. *meg emésztet, és az bort az*
földvel megemésztetjük.
meg erősejt
meg ért
meg hiúejt (= meghiánosít,
megüresít).
meg jelent
 275. *meg látogat, meglátogatott.*
meg mondatott v. meg mon-

- dott, megmondott kárban,*
az megmondattott szeremi
borokot.
meg talál, és megtalálhatjuk
miért hogy (= minthogy)
*mindjárást, mindjárást kivo-
 natjuk*
 280. *Sajó-Szent-Péter.*
soha
sohová, sohová se vihessen.
*Szent-Márton, és mind Szent-
 Márton napig árulhassa*
ugyan azon
 285. *ugymond*
vak merő képpen
vak merőség
valahol
valaki
 290. *valamely*

A befejező sorokat ide írom, melyekből láthatjuk, hogy több mint ötödfél század előtt a nép e vidéken épen úgy beszélt, mint ma.

„Ezt mi közöttünk egyaránt való akaratból valljuk és bizonyítjuk ez levél által, hogy valaki mi közülünk ez szerzéseket meg nem állja, tehát az megmondott büntetés alá vessessék, és hogy ha ez bírság miatt megbosszonkodván, valakit közülünk vagy bíránkot, vagy esküttinket vagy valamely tanácsbeli embert és község közzül valót, küsebséges avagy bosszúbeszédvel illetend érette és ezt jó bizonyságokkal reá rakhatják, tehát a büntetés felett az főbírónak három girával tartozzék. Ez mi végezésönknek emlékezetire és erősségére, adtuk ugymond ez mi levelünket egész város akaratjából az mi nagy pecsétünkvel megerőseítvén. 1403.

Különösebben kiemelendők.

nak, nek sajátító rag.

„És lakosi Sajó-Szent-Péternek“; „az egész városnak lakosinak mind kazdagoknak és szegényeknek egyaránt való végezéséből“; „az mi életünknek jobb molgyájért“; „ki ez mi várasonknak földén terem“ stb. stb. Rag nélküliek: „az város híre nélkül“; „az város választása szerint“; „Kisasszony napjáig“; „az árulás idején“; „háza szükségére.“ Egy más értekezésemben elé fogom adni, egészen a nép nyelvére támaszkodva, azon eseteket, melyekben a *nak, nek* sajátító ragot ki kell írni, melyekben nem; mostan csak e példákat hozom fel figyelemgerjesztésül: *a torony tetejét látom*, és *a toronymnak tetejét látom*, alig lesz magyar fül, a ki a kettő közti különbséget egyszerre észre nem veszi. Az első példában a *torony* szón fekszik a hangsúly, az utóbbiban a *,tetejét‘* szón, úgy hogy a magyar nyelvérzésnek rosziul is esnék ha a *nak* elhagyanánk, s az utóbbi esetben a *,tetejét‘* szó maga előtt még az egészen mély nyomatéku *a* névelőt is szívesen elfogadja; ebben pedig: *a toronymnak csak tetejét látom*, teljességgel el sem is lehet hagyni a sajátító ragot. Megmagyaráztam én ennek okát, már a *hangsúly‘-ról* értekeztemben e példákban az *ember teste halandó* és az *embernek teste halandó*. De az emberek vitatkoznak, hadarásznak a nélkül hogy mélyebben tanulmányoznák a nyelvet. A Kriza János gyűjtötte székelyhoni népmesék tele vannak ily példákkal, pedig e jeles gyűjtő a lehető leg-hűbben igyekezett utánozni a népnyelvet s ebben van egyik főérdeme. És épen ezen nyelvjárás közelében találkoznak nyelvészek, kik a sajátító ragot mennytől földtől tagadják.

közepett.

„És az váras közepeth az fenekéth kiváगतjuk.“ Száz író közt kilenczven mainapság sem tudja, mikor kell *,közepett‘* szót birtokraggal vagy a nélkül használni. (Épen úgy mint: *ház fölött* és *háznak fölött*).

egyaránt.

„Hogy mi egyaránt való elvégezett tanácsból.“ Ide is illik a fõntebbi megjegyzés. *,Egyaránt‘* és *,egyiránt‘* szókat többnyire összezavarják.

hozandana.

„Hogy ha penig történnék, hogy valaki idegen bort hozandana be.“ A jövőnek újabb ragozása, mely ellen némely nyelvész kézzel lábbal dolgozik. Megfoghatatlan!

Ötödfél század előtt a szentpéteri becsületes polgár embernek alkalmasint jobb nyelvézése vala sok mai nyelvbuvárnál. Az *ikes* ige ragozását sem téveszti el soha e kitünő nyelvméltünk.

szenvedő igék használata.

„És ez dolog reábizonyíthatik“; „ha penig különben cselekszik az megmondott büntetésvel terheltessék“; „az ki penig vakmerőségből effélet sokáig cselekszik, az felül megmondott birsággal terheltessék“; „hogy ha valaki mi közülönk ez szerzéseket meg nem állja, tehát az megmondott büntetés alá vettessék.“ De már ezekért alkalmasint anathemat kap szegény fejem az ötödfél század előtt elhunyt szentpéteri polgártársaimmal együtt.

városonki = városonkból való v. városonkbeli.

„Ezt is hozzáteszszük, hogy ha az vidéki bort valahol az falukon avagy városokon ez mi városonki gyalánt és neve alatt valaki eladand.“ „Városonké“-t olvasni nem lehet, mert az *ij*-vel van írva, mint számtalan más helyen e nevezetes emlékb, s egyetlen egy példa sincs reá, hogy a *jé*-nek olvasandó volna. Tehát kétségen kívül, városonki, városonkbeli helyett. De ezt már mai időben magam sem merném írni.

nál, nél.

Közép fok mellett *nál*, *nél* (nem : *tól*, *től* mint számos régi iratokban). „Feljebb itczjét ne kezdhesse négy pénznel.“

tárgyi ragozás.

„De itt benn egy szekérrül másra avagy pinczében ne vetesse efféle bort“, az efféle bort helyett. Ki nem ismerné sőt nem csodálná Vörösmarty remek költeményeit nyelvi tisztaság és hibátlanság tekintetében is? Pedig én már hallottam ilyen észrevételt is: „Bort megissza magyar ember“ biz itt megszorúlt a költő verselés dolgában, meghaladta volna a vers a mértéket s az *a* névelő kimarada. Én nem vagyok verselő s a mit tudtam volt is, rég elfeledtem,

de biz én rögtön ki tudnám igazítani még a lejtő lábra ügyelve is : „A magyar megissza a bort.“ S ezt nem tudta volna Vörösmarty ? kinek verseiben egy fölőszeg beszűrt szócskát, legkisebb erőtétést a nyelv rendes folyama ellen nem találunk. Úgy hiszem, hogy jellemzetest látott a „magyar ember“ szólásban s nyelvézésére támaszkodva írta a mondottat. És nyelvézése nem csalta meg. Másutt is olvassuk Vörösmartynál : „Megemészti embert a bú mint fát a szű.“ Ellenben a sajszentpéteri végezésben olvassuk : „Ha penig az város híre nélkül efféle bort valaki itt kiáruland, más *borát* annak . . . *kivonatunk*.“ Ismét : „*hogy ha az vidéki bort valaki eladand*.“ Ezekből is megtetszik, hogy a régibb nyelvézés a határozottságot vagy határozatlanságot nem annyira a névmutatóban vagy ennek hiányában, hanem a dolog valóságában kereste és helyezte.

múltak.

Isten neki már csak böngészszük ki a múlt idöket is. „Ilyen végezéseket szerzettünk“ ; „melyvel az kegyes teremő Isten minket meglátogatott“ ; „amminemű az vidéki volt“ ; „ez mi végezésönknek emlékezetire és erősségére attuk ez mi levelönket.“ Semmi más múlt. A befejezésben olvasható „bizonytwwk“ szóban, melyet „bizonyítók“-nak is lehetne olvasni a kettős *w = iv* s az értelem is : *bizonyítottjuk*.

Eszmétársulatból megemlítem, hogy e napokban forgatván a Thaly Kálmán gyűjtötte régi magyar énekeket és dalokat, épen a Mátyás király billikomára, a gyűjtő véleménye szerint a XVI. században írt versek közt olvasom :

„Hunyadirul Lajos királyra *maradott*,
Ki is vitézivel gyakran ebből *ivott*,
Battyányi Ferencznél pohárszéki *állott*,
Bortöltője lévén híven *förgölődött*.“

„Kinek hűségéért hogy Német-Újvárárt
Adta, rá *köszönté* akkor ez poharát,
Az király éltéért megíván a borát,
Hű szolgálatjának *vette* méltó árrát.“

Bizonyára azon barátink figyelmét, kik ellennézetben vannak, megérdemlené, átlátniok, hogy a nép nyelvében és világi ira-

tokban a Sajó-Szent-Péteriek végzésétől Szemere Pálig és Göcsejtől Háromszékig az általános és független és fő elbeszélési múlt az volt, és az állandóan, melyet imént a Szentpéteriek végzésében és Mátyás billikomáról olvasánk; s az utóbbiban, mily szépen és helyesen használja a verselő az egyetlen függő múltat is: „hogy Német-Újvárárt *adta, ráköszönte* akkor ez poharát.” Alig foglalkodik valaki annyit a régi nyelvvel mint Toldy barátunk, és az egyoldalu iratok még sem bírták az igaz ösvényről eltántorítani.

Berekesztésül még egy szót kérek. Ötödfél századot meghaladott emlékünknél, ha az írásmódban némely csekély eltéréseket elgondolunk, oly nyelven van írva, mint a hogy most is szólnak Szent-Péter és Miskolcz vidékén, hol tudtomra a legtisztább magyarságu nép lakik, sőt talán az emlék még hibátlanabb lesz, a mennyiben az ikes igeragozás már ott is megzavarodott. S ha meggondoljuk, hogy mint főntebb említém, Erdősy János közel másfél századdal későbbben mint író sőt mint magyar nyelvtan szerzője sem tudott megszabadulni szülőföldje nyelvjárásától, mely azon vidéken ma is megtalálható, nem vagyunk-e kénytelenek bevallani, hogy valamennyi régi nyelvemlékünknél a tájszólás jellemét viseli magán, s mint *általános érvényességül* példára, fölötte kevésre és csak ovakodva lehet hivatkoznunk.

Toldalék a 195. laphoz.

Az mint többes képzője valósággal elé is fordul az első és második személynévmásban és személyragokban, pl. személynévmásokban: *bi-z* (min-k), *szí-z* (ti-k), személyragokban neveknél: *oghlu-m-uz* (fiú-n-k = fia-m-uk), *deven-iz* (tevét-ek); igéknél: *sze-ver-iz* (szeret-ünk v. szeret-j-ük), a tatárban pedig *er* részesülő nélkül, de teljes személyraggal: *szeve-m-iz* = (szeret-ü-nk), *szever-sz-iz* (szeret-t-ek); sőt némely időkben a *z* épen *k*-vá (a magyar többes ragává) változik: *szev-d-ük* (szeret-t-ük), *ol-d-uk* (völt-ünk), *sev-d-ük id-ük* (szeret-t-ük vala, vagy a törökhöz hűbben: szeret-t-ük val-á-nk); s ezen *k* az aderbidsan tájnyelvben az igék többes első személyében csaknem állandóvá lesz: pl. *ik* (a törökben: *iz* = vagyunk), *imis-ik* (a törökben: *imis-iz* = voltunk) stb.

FOGARASI JÁNOS.